

Slaget ved Helgoland - en sejr for begge parter?

Wucherpfennig, Wolf; Bang, Karin

Publication date:
2004

Document Version
Også kaldet Forlagets PDF

Citation for published version (APA):
Wucherpfennig, W., & Bang, K. (red.) (2004). *Slaget ved Helgoland - en sejr for begge parter?* Institut for Kultur og Identitet, Roskilde Universitet. Småskrifter fra CØNK Nr. 13

General rights

Copyright and moral rights for the publications made accessible in the public portal are retained by the authors and/or other copyright owners and it is a condition of accessing publications that users recognise and abide by the legal requirements associated with these rights.

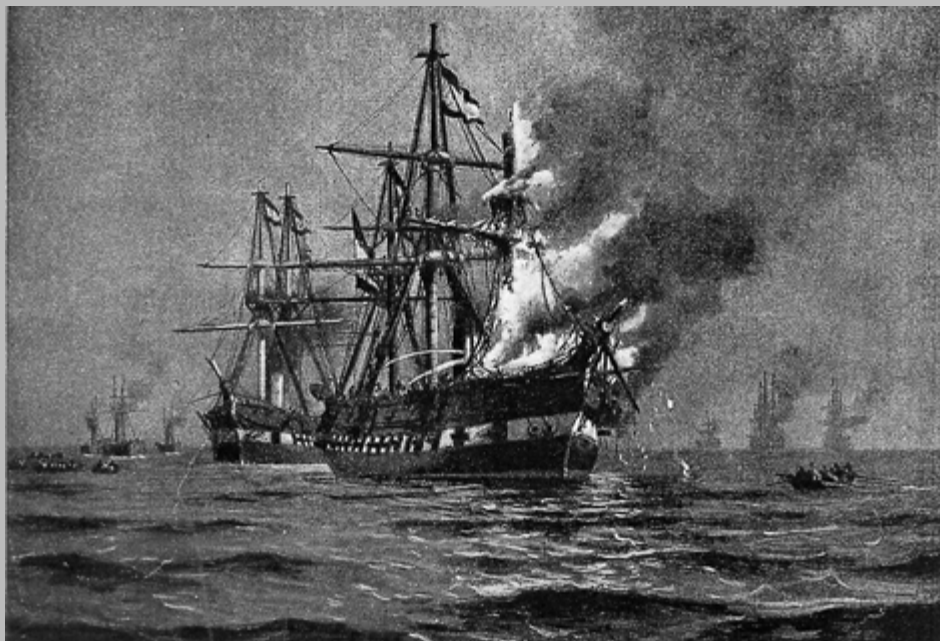
- Users may download and print one copy of any publication from the public portal for the purpose of private study or research.
- You may not further distribute the material or use it for any profit-making activity or commercial gain.
- You may freely distribute the URL identifying the publication in the public portal.

Take down policy

If you believe that this document breaches copyright please contact rucforsk@kb.dk providing details, and we will remove access to the work immediately and investigate your claim.

SMÅSKRIFTER FRA

CØNK 13

Søslaget ved Helgoland

Slaget ved Helgoland - en sejr for begge parter?

Hvis man besøger *Heeresgeschichtliches Museum* i Wien, kommer man ind i marinesalen, hvor samlingerne om den østrigske flåde er udstillet.

Den østrigske og den danske flåde havde i 1800-tallet et meget bredt samarbejde. Danskere deltog i opbygningen af den østrigske flåde som officerer, maskinmestre og skibsbyggere i Venedig, Triest og Pola. Men i krigen 1864 stod de to flåder over for hinanden, idet den østrigske flåde blev sendt til Nordsøen for at hæve blokaden af de tyske Nordsøhavne, der ligesom Østersøhavnene var lukket af den danske flåde.

En af hovedskikkelserne i marinesalen er Admiral Wilhelm von Tegetthoff,^[1] der hyldes for sejren i to søslag som øverstkommanderende: Helgoland i 1864 mod danskerne og Lissa i 1866 mod italienerne. Søslaget mod italienerne ved øen Lissa i Adriaterhavet var den østrigske flådes

fornemste sejr, men med hensyn til slaget ved Helgoland er forholdene noget mere nuancerede.

Viceadmiral Wilhelm von Tegetthoff

Både Danmark og Østrig anser sig for sejrherre i slaget ved Helgoland den niende maj 1864. Hvert år fejres begivenheden i Kristianssand i Norge, hvor de danske faldne ligger begravet. På mindesmærkerne over den østrigske admiral Tegetthoff står denne nævnt som sejrherre i de to søslag, han deltog i ved Helgoland 1864 og Lissa 1866. Hvorfor er dette stykke fælles dansk-østrigske historie endt på denne måde, og hvorfor udkæmpede den danske og østrigske flåde overhovedet et slag mod hinanden?

Krigens årsag

Den politiske forhistorie knytter sig til Det tyske Forbunds [\[2\]](#) krigsførelse mod Danmark i 1864. De danske planer om at dele Slesvig og Holsten-Lauenburg, der dengang begge to regeredes af Danmark, og at indlemme Slesvig i det danske rige førte til krigen med Det tyske Forbund.

Preussen var interesseret i krigen, idet førsteminister Otto von Bismarck^[3] kunne bruge en konflikt med Danmark i sine planer om at samle Tyskland, mens Østrig-Ungarn var nødt til at gå med, fordi kejserriget ikke kunne se stiltiende på, at Preussen blev den førende magt i Det tyske Forbund.^[4] Det var således rivaliseringen med Preussen, der var Østrigs tilskyndelse til at tilslutte sig krigen mod Danmark. Det tyske Forbund havde egentlig ingen territoriale interesser i Slesvig-Holsten, men ønskede at vise sin interesse for tyske anliggender. Forbundet støttede sig på Ribeoverenskomsten af 1460, som bestemte, at Slesvig, der i hovedsagen var dansk, og Holsten-Lauenborg, som var tysk, skulle betragtes som en enhed både over for Danmark og Tyskland. Den danske Novemberforfatning af 1863 blev brugt som anledning til at indlede krigshandlingerne mod Danmark.

Danmark stod over for to af de største militærmagter i Europa, men den danske regering stolede fuldt og fast på den danske hær og flåde. Hæren indtog afværgestillinger ved Dannevirke, og flåden, som var Danmarks bedste kort, blokerede de nordtyske havne i Nord- og Østersøen. Det kunne man gøre, fordi Preussen i sine oprustninger slet ikke havde lagt vægt på at organisere og opbygge nogen flåde af betydning.

Disse forhold gav en meget forskellig krigsførelse. Til lands var de danske styrker de forenede tyske tropper stærkt underlegne, og især politikernes indblanding i krigsførelsen blev katastrofal. De allierede tyske tropper var i stilling foran Dannevirke den første februar 1864, og de danske styrker rykkede ud af den uholdbare Dannevirkestilling den femte februar og faldt tilbage til flankestillingen Dybbøl ved Sønderborg. Resten af Jylland forsvaredes af to armékorps, det ene i Fredericia og det andet mobilt i Midtjylland.

Dybbølstillingen var stærk, men kun på papiret, for næsten alle forberedelser var undladt. De angribende hære havde den fordel, at deres artilleri rakte langt længere end det tilsvarende danske. Den 18. april 1864 stormede preusserne stillingen, som efter hårde kampe blev erobret. Kampen gav genlyd i Europa, fordi det var første gang, at en stillings forsvarere havde større tab end angriberne.

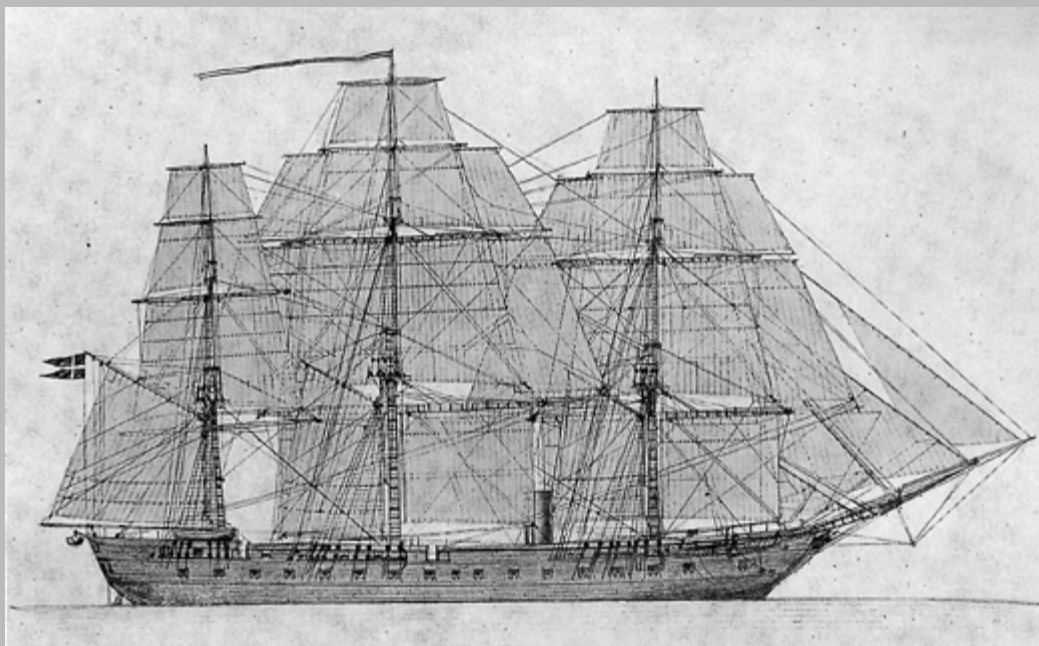
England havde forsøgt at mægle i striden lige fra dens begyndelse, men først efter Dybbøl indfandt de preussiske og østrigske delegater sig i London. Standpunkterne stod stejlt over for hinanden, danskerne fik det skudsmål, at de var vanskelige at have med at gøre, "lommeprokuratorer, der er blevet ministre," som en af de engelske forhandlere udtrykte sig.^[5] Man kunne dog enes om en våbenhvile, der skulle begynde den 12. maj. Et lyspunkt for danskerne på konferencen var slaget ved Helgoland. Men selve Londonkonferencen var et lærestykke i dansk ubeslutsomhed og udiplomatisk adfærd. Den brød sammen den 25. juni 1864, fordi danskerne afviste alle kompromisforslag.

Svaret kom meget hurtigt. Natten mellem den 28. og 29. juni 1864 gik preussiske styrker over Allsund og besatte Als. Derefter var alle danske muligheder udtømte. Danmark bad om våbenhvile den 20. juli og blev i Wien stillet over for de krigsførendes krav: afståelse af hertugdømmerne, det vil sige både Slesvig, Holsten og Lauenborg. Danmark var med ét slag blevet meget mindre, og Preussen og Østrig skulle i fællesskab forvalte Slesvig og Holsten for Det tyske Forbund.

De tre flåders udrustning

Den danske flåde befandt sig ligesom andre flåder mellem to trin i udviklingen af strategien til søs. Den gamle strategi, hvor hovedvægten blev lagt på sejlskibe med mange kanoner i bredsiden^[6] og moderne maskindrevne skibe med større kanoner anbragt i drejelige tårne, – og den nye, hvor skibene var pansrede stålskibe. Mellemløst mellem de to typer var dels sejlskibe med dampmaskine som de danske og østrigske skibe ved Helgoland, dels de såkaldte ”kasematskibe”, hvor bevæbningen stadig var anbragt i bredsiden, men hvor skibet var pansret, således at mandskab og maskiner var beskyttede.

I 1864 rådede Danmark over en flåde, der overgik den preussiske og var næsten lige så stor som den østrigske. De danske skibe var dog ældre og mere konservativt byggede end de nyere i de to andre flåder. Flåden rådede over lineskibe, heraf to med dampmaskine, og derudover et antal fregatter med dampmaskiner, heraf *Niels Juel* og *Jylland*. Hertil kom et antal mindre skibe, som kunne bruges til at jage handelsskibe ved blokade, og skibstyper, der fungerede som kystforsvarsskibe. Af de nye typer rådede Danmark kun over få ”panserkorvetter”, men fik lige før krigens udbrud leveret et skib af den nye tårntype, *Rolf Krage*, som blev købt i England, ganske kort tid inden krigen i 1864 brød ud. Man forsøgte også at købe andre panserskibe, men det mislykkedes. Det var således en nogenlunde brugbar, men ikke nogen moderne flåde, som Danmark startede krigen med. ^[7]

Fregatten "Jylland" 1860

Den preussiske flåde derimod bestod af meget få og, i forhold til andre flåder, små skibe. Der var ikke linieskibe, og de moderne enheder var udelukkende mindre skibe, korvetter og kanonbåde. Flåden havde station i Østersøen, men ved krigsudbruddet befandt tre mindre kanonbåde sig på togt i Middelhavet.

Begivenhederne i Østersøen viste, at den preussiske flåde kun forsøgte at udfordre den danske flåde i slaget ved Rügen eller Jasmund (tysk),^[8] hvor den preussiske flåde forsøgte at lægge et baghold for den danske blokadestyrke. Det mislykkedes i et noget forvirret slag, som kostede fem tyske døde og tre danske. Resultatet blev, at de preussiske skibe trak sig tilbage til deres udgangspunkt. Man må have været tilfreds med forløbet, idet det var første gang, den preussiske flåde var indblandet i et søslag. Den kommanderende officer Jachmann^[9] blev udnævnt til kontreadmiral. Kun én gang til forsøgte den preussiske flåde at udfordre den danske flåde, dog uden at det kunne rokke ved den danske overlegenhed, i alt 19 priser blev i løbet af krigen taget af den danske blokadeflåde.^[10]

Anderledes var det med den østrigske flåde. Siden 1814 havde Østrig haft en flåde i Adriaterhavet, først med hovedstation i Venedig, senere efter 1849-51 med hovedbase i Triest og Pola. Under krigen 1848-51 havde den danske kommandørkaptajn Hans Birch Dahlerup^[11] fra 1849 først organiseret den lille flåde til en slagkraftig enhed, der medvirkede ved belejringen af Venedig, og dernæst startet en reorganisering og genopbygning af flåden og dens baser. Dahlerup forlod Triest og Pola i 1851, men vendte efter skuffelser i Danmark igen tilbage til Triest som konsulent for sin tidligere elev ærkehertug Ferdinand Max,^[12] som beholdt ham også under de østrigsk-danske fjendtligheder. Dahlerup undersøgte nye skibstyper og var en af teoretikerne bag den nye østrigske flåde.

Den østrigske flåde bestod dels af træskibe med dampmaskiner og dels af moderne pansrede "kasematskibe." Flåden var større og mere moderne end den danske, men en del af panserskibene var ikke færdigbyggede eller ikke udrustede. Nominelt rådede Østrig over et linieskib, fem fregatter, fem panserfregatter og to korvetter, men kun en mindre del heraf kunne afses til manøvrer imod Danmark. Preussen kunne kun forstærke med de tre kanonbåde, der var i Nordsøen.

Kasematskibet DON JUAN D'AUSTRIA

Samlet kan det siges, at Helgolandslaget er en parentes i søkrigshistorien. Det var sammen med slaget ved Rügen i 1864 og slaget ved Lissa i 1866 de eneste lejligheder, hvor upansrede træskibe med dampmaskine var i kamp, og sidste gang man benyttede skibe, hvor hovedarmeringen var placeret i breddesiden som i Nelsons [\[13\]](#) tid. Senere blev disse skibstyper afløst af pansrede skibe med hovedarmeringen i tårne. Skibstypen var potentielt farlig, fordi maskine og dampkedel lå ubeskyttede i skroget. Et præcist skud kunne have fået voldsomme følger for mandskab og skib, idet skibet kunne være eksploderet.

Den danske og den østrigske Nordsøeskadre

Den danske fregat *Niels Juel* var ved krigsudbruddet det eneste skib, som kunne undværes i Østersøen. Det blev den tredje februar kommanderet til at sejle i farvandet ved den engelske kanal dels for at angribe de hjemvendende preussiske kanonbåde og dels for at opbringe tyske skibe og dermed forstyrre den tyske skibsfart mest muligt. Der blev fra tysk side udlovet en dusør på £3 hver gang en engelsk lods kunne underrette tyske skibe om *Niels Juels* placering. [\[14\]](#) Problemet for det danske skib var et meget hårdt vintervejr, der kostede dødsfald blandt besætningen. Oven i købet havde man ikke nogen nærliggende baser med uforstyrrede telegraflinier til København. Den nærmeste base var Kristianssand i Norge. Helgoland blev brugt en overgang, men på grund af kabelbrud på den direkte telegraflinie til London skulle depecher gå over Hamburg i stedet for direkte til London. Problemet var også, at de danske "ciffterelegrammer" [\[15\]](#) ikke blev overført rigtigt. Den nærmeste havn var således den relativt fjerntliggende norske havneby.

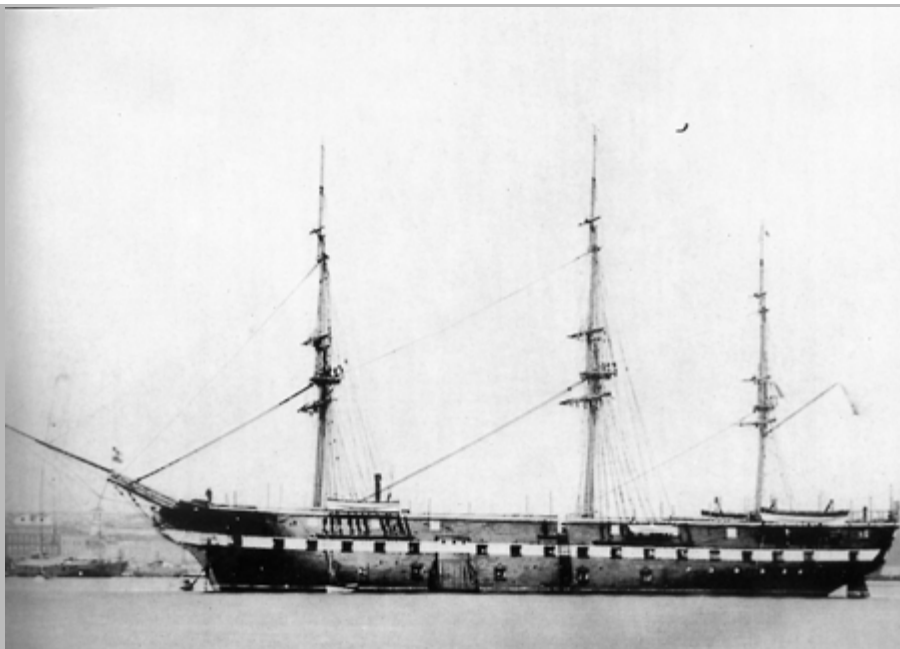
Halvanden måned kunne *Niels Juel* udholde vejrliget i Nordsøen, så returnerede man til

København, fordi skibet skulle repareres efter det lange og ukomfortable togt. Man kunne gøre dette så meget mere, som man efterhånden havde fået etableret et net af agenter rundt omkring i de havne, som den østrigske eskadre kunne anløbe på vej til Nordsøen. Således fik man underretning om *Schwarzenbergs* rejse fra Gibraltar til Lissabon og Cadiz.^[16]

Den 29. marts meddelte agenter, at to østrigske fregatter var undervejs fra Lissabon. Dette fik Marineministeriet til at kommandere Nordsøeskadren fra København til stationen i Nordsøen. Den første april afgik tre skibe fregatten *Niels Juel* og korvetterne *Heimdal* og *Dagmar* under kommando af Eduard Suenson.^[17] Under indtryk af de østrigske skibes fremrykning mod Nordsøen blev det i København besluttet at erstatte korvetten *Dagmar* med fregatten *Jylland*, således blev eskadren væsentligt forstærket.

Østrig stod over for det diplomatiske problem, at England ikke anså en ny stærk flådemagt i Nordeuropa for ønskelig, og at England var positiv over for Danmark, men at man ikke ville eller kunne gribe ind i konflikten uden Frankrig, idet England på dette tidspunkt ikke havde nogen stående hær i Europa. Man viste også sin velvilje over for Danmark ved at stå for den nævnte fredskonference i London, som begyndte den 25. april med det formål at forsøge at mægle mellem de krigsførende parter. Den engelske premierminister advarede den østrigske regering direkte. Han ville ikke have, at den østrigske flåde nærmede sig Østersøen, den skulle udelukkende holde sig i Nordsøen. Men den østrigske regering besluttede sig til at sende eskadren af sted den syvende marts.^[18]

I den østrigske flåde var der ikke mange fuldt udrustede skibe i 1863/64. Den 20. februar beordredes de enheder, der skulle udgøre den østrigske eskadre, klargjort under kontreadmiral Bernhard Freiherr von Wuellersdorf-Urbair.^[19] De eneste operative enheder var tre skibe under Tegetthoff, der opererede i det østlige Middelhav. Han fik ordre til med sit skib *Schwarzenberg* og kanonbåden *Seehund* at gå til Lissabon for at afvente fregatten *Radetzky*, der næsten var klargjort. Tilsammen skulle de udgøre første afdeling af eskadren, som ville blive fulgt af hovedstyrken med linieskibet *Kaiser*, panserfregatten *Juan d'Austria*, korvetten *Erzherzog Friedrich*, kanonbåden *Wall* og hjuldampere *Kaiserin Elisabeth*, der skulle fungere som kommandoskib. Således splittede østrigerne deres styrker på en sådan måde, at forløberen under Tegetthoff havde samme styrke som den danske eskadre, der lå og ventede på dem.

Fregatten *Shwarzenberg*

Det blev en meget anstrengende rejse, som først blev afsluttet ved foreningen med de tre preussiske kanonbåde ud for Holland den første maj og ankomsten til Cuxhaven den fjerde maj. Dog var kanonbåden *Seehund* blevet beskadiget ved en påsejling af en mole i den engelske havn Ramsgate.

Man anløb engelsk havn, fordi den engelske flåde nøje fulgte Tegetthoff's afdeling. Tegetthoff fik ordre til at tage til London for at afgive erklæring om, at ingen østrigske krigsskibe agtede sig til Østersøen.^[20] Det engelske admiralitet lod dog fregatten *Aurora* og et hjælpekib afgå til Helgoland, dels for at hævde engelsk neutralitet, dels for at overvåge de østrigske skibes bevægelser og sikre sig, at de ikke gjorde noget forsøg på at løbe ind i Østersøen. Således anløb den øverstkommanderende for *Aurora*, Sir Leopold McClintock,^[21] incognito Cuxhaven for at iagttage de østrigske skibe.^[22] Det mislykkedes imidlertid. Da en østrigsk officer blev sendt til det lille hjælpekib, McClintock anvendte som udkigspost, for at give den engelske kaptajn sin opvartning, blev McClintock genkendt. Østrigerne fik imidlertid ikke foretræde, da Sir Leopold ville forblive anonym(!)^[23]

Slaget ved Helgoland

Slagets fakta er der ingen uoverensstemmelser om. Beretningerne om slaget er næsten enslydende i de forskellige danske, engelske og østrigske indberetninger.^[24] Den 21. april lå den

danske eskadre i Kristianssand. Her blev den øverstkommanderende Eduard Suenson underrettet om, at marineministeriet havde til hensigt at forstærke eskadren med fregatten *Jylland*. Den sjette maj afgik eskadren mod syd med det formål at opsøge den østrigske avantgarde, men i den hensigt kun at møde østrigerne, hvis det var Tegetthoffs to fregatter, eventuelt forstærket med enkelte østrigske eller preussiske kanonbåde. Den ottende maj fik han af den engelske fregat *Aurora* at vide, at østrigerne var kommet til farvandet ved Helgoland, men at de for øjeblikket var i deres basishavn, Cuxhaven. Dermed stod det klart, at det var to jævnbyrdige flådeafdelinger, der stod over for hinanden. Den danske eskadre rædede over i alt 102 kanoner, hvoraf 51 kunne affyres i bredsiden.^[25] Østrigerne rædede over 91 kanoner, 49 kanoner kunne affyres i bredsiden, idet *Schwarzenberg* var bestykket med tre baglade-drejekanoner. De østrigske kanoner var lidt større end de danske, så bredsidevægten var 1504 kg mod den danske på 1251 kg.

Eduard Suenson på kommandobroen

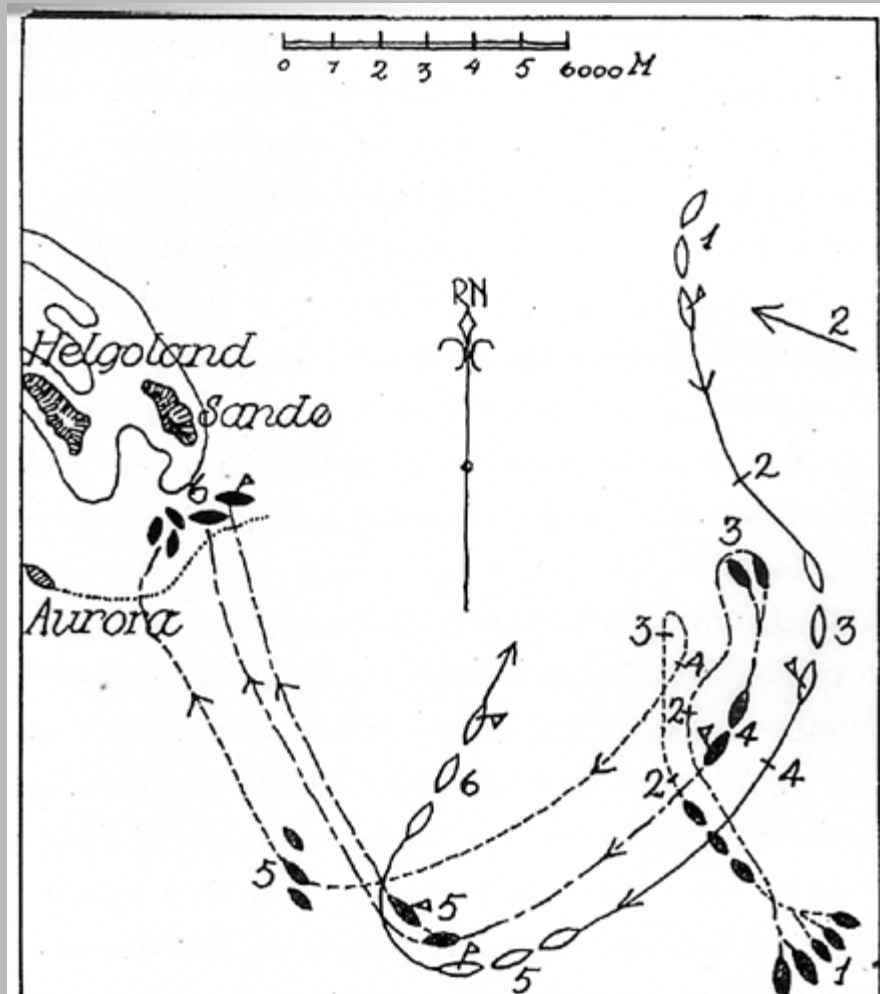
Suenson søgte derefter ind til de danske vadehavsøer, som på det tidspunkt var det eneste, om

end meget farlige danske støttepunkt på Jyllands kyst. Kaptajnløjtnant Hammer,^[26] der tappert og opfindsomt forsvarede vadehavsøerne, underrettede Suenson om, at han havde set den østrigske eskadre, der sejlede sydpå.

Omtrent klokken 10^[27] observeredes røg fra dampskibe mod syd. På den danske flåde blev middagen fremskyndet, og der uddeltes brændevin til mandskabet. De østrigske skibe gav ligeledes mandskabet mad, men fortav fjendens nærhed, for at mandskabet ikke skulle miste appetitten. Begge kommandanter søgte at opmuntre mandskabet med taler, mens flåderne styrede mod hinanden. Danskerne ville forsøge at afskære østrigerne fra de preussiske havne, østrigerne ville forhindre den danske retræte.

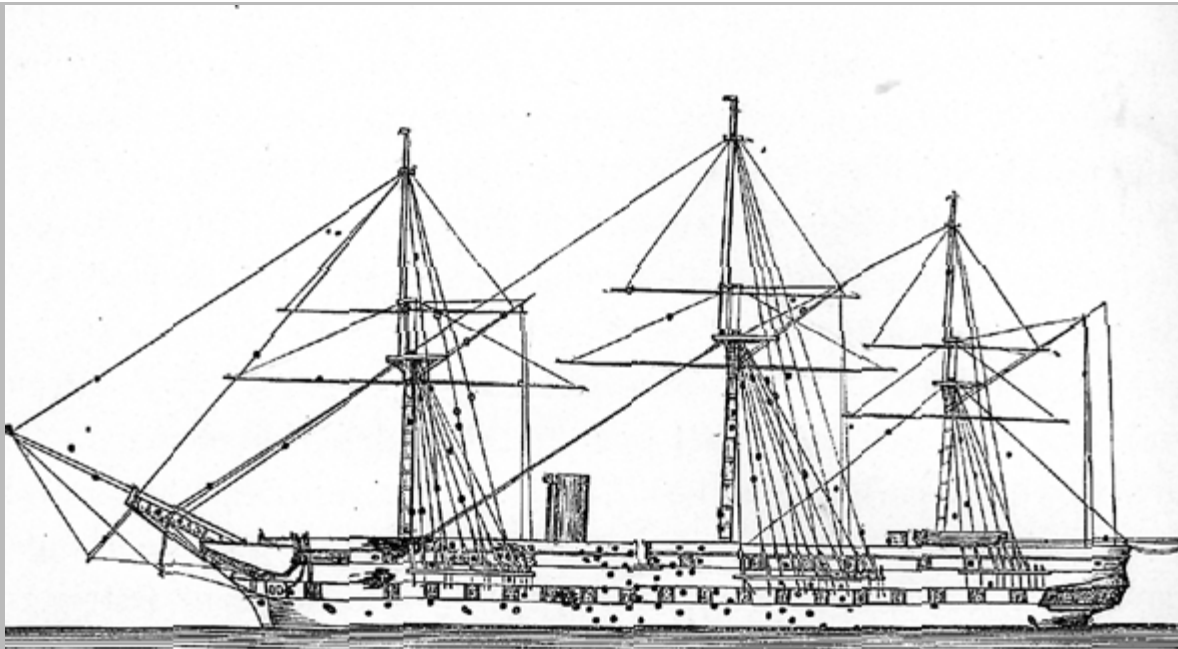
Lidt før klokken 14 åbnede *Schwarzenberg* ild med sine drejekanoner, som havde noget større rækkevidde end de danske kanoner,^[29] men snart var skydningen almindelig. *Schwarzenberg*, der sejlede i spidsen for to østrigske fregatter, tiltrak sig næsten al ilden fra de danske kanoner og blev meget hurtigt medtaget. Et østrigsk øjenvidne fortæller,^[30] at *Schwarzenberg* blev ramt i batteridækket ved næstsidste styrbords kanonport. Det gjorde den 14 mand store kanonbesætning ukampdygtig.

Værre var det, at man sejlede forbi hinanden. Det betød, at de tre preussiske kanonbåde kunne afskæres fra den østrigske eskadre af danskerne. Da Tegetthoff blev klar over miseren, foretog han en drejning, der nok betød, at han igen kom til at ligge side om side med de danske skibe, men som samtidig bevirkede, at han udsatte sine egne skibe for langskibs beskydning. Han vendte *Schwarzenberg* rundt og lod *Radetzky* løbe agten om, således at kølvandsordenen blev bibeholdt. Otto Lütken^[31] kalder det en dristig manøvre, med hvilken man havde til hensigt at forsøge at entre et eller flere af de danske skibe. De to østrigske fregatter blev imidlertid beskudt meget kraftigt og løb op på siden af de danske skibe, således at man fulgte en parallelkurs med 900 meter mellem de to linier. Afstanden mindskedes, da Suenson drejede styrbord over for at komme mellem Tegetthoff og hans basis i Cuxhaven, og ved afslutningen af slaget var der kun cirka 400 meter mellem de kæmpende parter.

Plan over slaget ved Helgoland

Skibene beskød nu hinanden bredside mod bredside, og især *Schwarzenberg* blev meget beskadiget. To gange udbrød der ild i skibet. Første gang var ikke særlig alvorlig, men anden gang udbrød der brand ved indgangen til forreste krudtmagasin og det sejlmagasin, der lå umiddelbart ovenover. Ilden blev kun med yderste vanskelighed bekæmpet, matroserne måtte kvæle ilden ved at lægge sig på de brændende sejl, men slukket blev den. Tegethoff var meget rolig, og selv om situationen var alvorlig, var hans bemærkning kun ”nun, brennt es, dann lösche man.”[\[32\]](#)

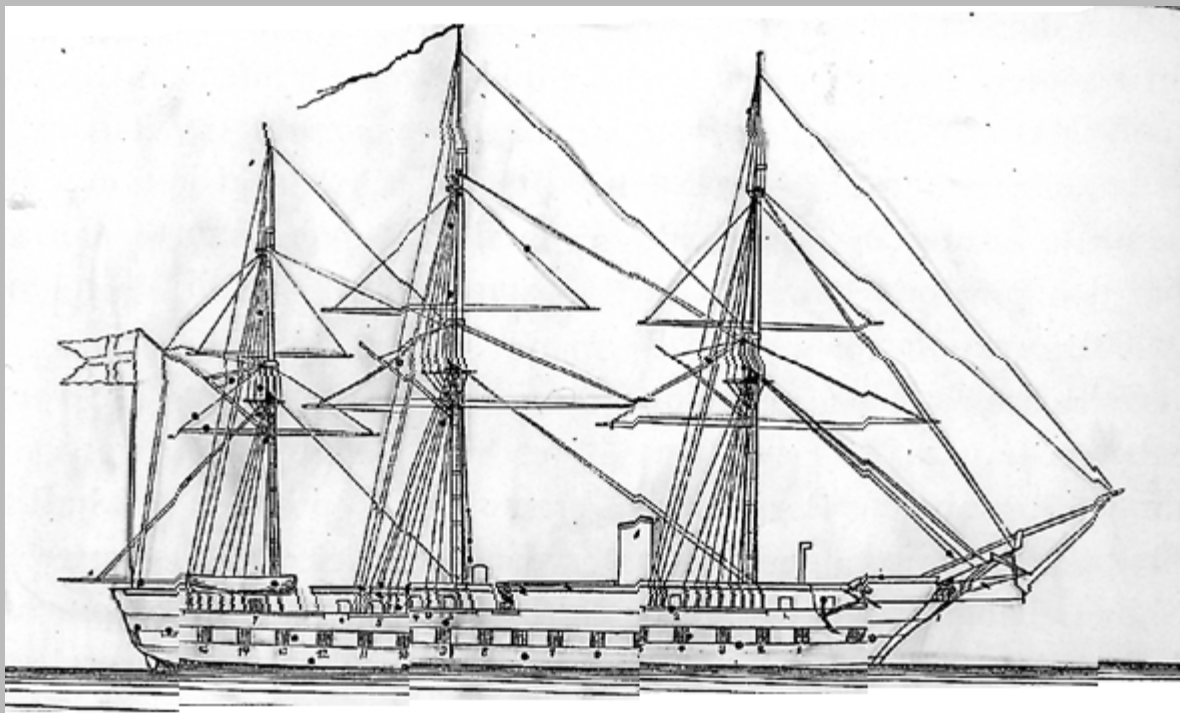

Træffere på fregatten *Schwarzenberg*

Klokken 15.30 sprang en granat i *Schwarzenbergs* beslæede formærsejl. Selv om skibet allerede havde lidt megen overlast, og adskillige kanoner var sat ud af spil, blev det vendepunktet i slaget. Tegetthoff havde ingen midler til at slukke en brand så højt oppe i masten. Maskinpumpen, der var den eneste, der kunne nå så højt, var ødelagt af skud, og snart var hele fokkemasten en ildsøjle. Det eneste, Tegetthoff kunne gøre for at redde skib og mandskab, var at søge væk fra kampen for at slukke ilden. Han drejede *Schwarzenberg* mod Helgoland, og *Radetzky* forsøgte en kort tid at dække kommandoskibets flugt fra slagmarken. Snart styrede dette skib også mod Helgoland og det neutrale farvand der. De preussiske kanonbåde, som spillede en meget lille rolle i slaget, var allerede på vej. De havde godt nok afskudt deres kanoner, men ingen af skuddene havde truffet de danske skibe, fordi deres sikkerhedsafstand egentlig forhindrede dem i at yde nogen som helst effektiv indgriben i slaget.

Den danske flåde forsøgte at forfølge de østrigske skibe, men måtte vente på fregatten *Jylland*, der blev opholdt i cirka 5 minutter på grund af en skade på rorlinerne. De danske skibe forfulgte fjenden, indtil de nåede grænsen for neutralt farvand, og klokken cirka 16.30 gik den engelske fregat *Aurora* mellem de kæmpende for at markere, at østrigerne var i sikkerhed.

Tabene var forholdsvis store. I de danske skibe blev 14 dræbt (2 på *Niels Juel* og 12 på *Jylland*), 16 hårdt såret (7 på *Niels Juel* og 9 på *Jylland*) og 39 let såret (16 på *Niels Juel*, 21 på *Jylland* og 2 på *Heimdal*). De preussiske kanonbåde fik hverken skader eller sårede. Deres logbøger konstaterer, at man skød, men at skuddene vandede 20-30 meter fra de danske skibe.^[33]

Træffere på fregatten *Jylland*

Med den østrigske eskadre forholdt det sig helt anderledes. *Schwarzenberg* havde 32 døde, 44 hårdt sårede og 25 let sårede, i alt 101 ukampdygtige besætningsmedlemmer. *Radetzky* havde 5 døde, 9 hårdt sårede og 14 let sårede, i alt 28 ukampdygtige besætningsmedlemmer. I alt led den østrigske eskadre et tab på 129 besætningsmedlemmer, et tab der foruden de materielle skader gjorde de østrigske skibe ukampdygtige.

Under hele slaget var der en engelsk observatør til stede. Fregatten *Aurora*, der nøje fulgte de to flåders bevægelser, lå den niende maj for anker ”i kanonafstand”, cirka tre mil, fra sydspidsen af Helgoland,[\[34\]](#), for at markere grænsen for engelsk territorialfarvand. Chefen, McClintock, klatrede op i stormasten for at få et bedre overblik over kamphandlingerne. Han kunne imidlertid ikke se meget på grund af røgen fra kanoner og dampmaskiner, men cirka en time efter kampens påbegyndelse så han *Schwarzenberg* komme ud af røgen med formasten i brand fulgt af de andre skibe.[\[35\]](#) En anden kilde om bord på *Aurora* skildrer slaget som meget voldsomt, og anfører, at danskerne havde fordel af, at vinden blæste krudtrøgen ind mod østrigerne, således at sigtet for kanonerne ikke blev sløret.

Kaptajn Leopold McClintock omkring 1860

I sin indberetning siger McClintock intet om, at han startede sine maskiner, men ifølge de danske kilder[36] startede han *Auroras* motor for at gå imellem de kæmpende. Han tilbød lægehjælp og hjælp til at slukke branden på *Schwarzenberg*. Tegetthoff afslog hjælpen og tilføjede, at han var kampklar igen om en halv time, et udsagn som McClintock stillede sig noget uforstående overfor. Englænderne iagttog den danske og østrigske eskadre. Den danske sejlede efter nogen tid bort, og den østrigske sejlede om natten for blændede lanterner, men stadig med brændende mast mod Cuxhaven. McClintock undrede sig meget over, at danskerne ikke forfulgte østrigerne for at gøre det af med dem. Men det ville have betydet, at Suenson skulle krænke engelsk territorialfarvand. [37]

Mens *Schwarzenberg* lå for anker ud for Helgoland besøgte en del folk fra øen skibet. De rapporterede,[38] at der herskede yderst forvirrede forhold om bord. Branden var meget vanskelig at bekæmpe, brændende mastedele styrtede ned over dækket, og mandskabet var ikke under nogen synlig kommando.

Om aftenen fik McClintock et telegram med ordre om at meddele de to parter, at fredskonferencen havde vedtaget en våbenhvile fra den 12. maj. Vilkårene var, at hærene skulle bevare deres stillinger, medens flåden skulle gå til deres hjemhavne. Det betød, at de danske skibe skulle gå til Kristianssand og derfra til København, hærene skulle blive stående, hvor de var. McClintock fik ikke mulighed for at overbringe telegrammet, for begge flåder var væk. Den danske havde fået budskabet fra guvernøren på øen, den østrigske fik budskabet i Cuxhaven.

Fra Helgoland havde man telegraferet slagets gang og resultat til det engelske underhus. Sætningen "det ser ud til at danskerne har vundet" fik Underhuset til at juble.

Efter slaget i Danmark

Egentlig blev slaget udkæmpet på trods af det danske marineministerium. Om formiddagen den 9. maj afsendte ministeriet et telegram til eskadren, der beordrede den tilbage til København øjeblikkeligt, fordi man havde opgivet håbet om at møde den fjendtlige flådes avantgarde. Telegrammet nåede imidlertid først til Helgoland under slaget og blev sejlet ud til Suenson i løbet af aftenen.^[39] Suenson opgav derefter at engagere fjenden mere, sejlede til nærmeste venlige havn, Kristianssand, og underrettede kaptajn Hammer på vadehavsøerne om sine ændrede planer.

I København^[40] var man ikke på samme måde underrettet om begivenhederne i Nordsøen. Marineminister O.H. Lütken fik den 10. maj, dagen efter slaget, besøg af Berlingske Tidendes redaktør, hr. Buchmeister. Han medbragte et telegram fra Helgoland, der fortalte, at den danske og østrigske flåde sloges. Telegrammet var sendt over St. Petersborg, Torneå og Stockholm, men der var ikke efterretninger om, hvordan slaget var forløbet. Det eneste der stod i telegrammet var, at vinduerne på Helgoland rystede!

Ministeren kunne ikke holde spændingen ud, så om eftermiddagen gik han til telegrafstationen for at få underretninger om forløbet. I kontoret vidste ingen noget om slaget, men ministeren gik ind i telegrafsalen, og dér fik han så en lap papir fra en af telegrafisterne med ordlyden: "Østerrikarne slagne; 2 fartyg indkomna til Hamburg illa skadade." [!] Han spurgte straks, hvor underretningen stammede fra. Det viste sig, at det var en uautoriseret meddelelse fra Stockholm, idet en telegrafist syntes, at han kunne sende nyheden videre, når linien alligevel var ledig. Til Stockholm var den kommet fra St. Petersborg.

Først den 11. maj om eftermiddagen kom den officielle meddelelse om fægtningen fra Suenson, der var kommet til Kristianssand. Det var en meget kort meddelelse, der kun konstaterede, at fjenden var drevet på flugt og grundskudt, og at man selv havde haft et tab på 14 døde og 55 sårede. Men ministeren blev forsikret om, at detaljer kom med posten og ikke i telegramform.

Eskadren landsatte sine døde og sårede i Kristianssand, hvor der stadig hvert år den 9. maj afholdes en højtidelighed ved mindesmærket i anledning af slaget. Skibene sejlede derefter til København, hvortil de ankom søndag den 15. maj om morgenen. Kongen overrakte personligt Suenson storkorset af Dannebrog-ordenen, derefter blev kommandøren modtaget på Toldboden af den københavnske befolkning.

Ministeren, O.H. Lütken, fik ikke noget godt eftermæle. Admiral van Dockum^[41], der altid er god for en mening, citerer de to kommanderende for *Jylland* og *Heimdal*, P. Holm og Sigvard Lund, for, at de fik en meget dårlig behandling af marineminister O.H. Lütken, da han skulle modtage dem i ministeriet. Han ville knap nok hilse på dem, da de opsøgte ham.^[42] Imidlertid har vi kun van Dockums ord for begivenheden, og hans erindringer er ikke altid pålidelige.

Den danske flåde vendte ikke tilbage til farvandet ved Helgoland efter våbenhvilen. Man oprettede en eskadre, der skulle forhindre Østrig og Preussen i at gå ind i de indre danske farvande. Den danske flåde havde ingen baser til udvidet kulforsyning og andre fornødenheder tæt nok på de fremskudte positioner i Nordsøen.

Efter våbenhvilen var krigen forandret til en dansk overlevelseskamp. Den forløb ikke særlig godt, for de danske styrker led igen nederlag på Als. Våbenhvilen fra Londonkonferencen ophørte den 25. juni, og natten mellem den 28. og 29. juni gik de preussiske styrker over Alssund og fordrev de danske styrker fra Als. Det betød, at den danske krigsførelse faktisk ophørte, og at Danmark ved de efterfølgende fredsforhandlinger i Wien måtte afstå hele Slesvig-Holsten. Danmark var blevet meget mindre, og Bismarck havde fået et nyt udgangspunkt for stridigheder

med Østrig.

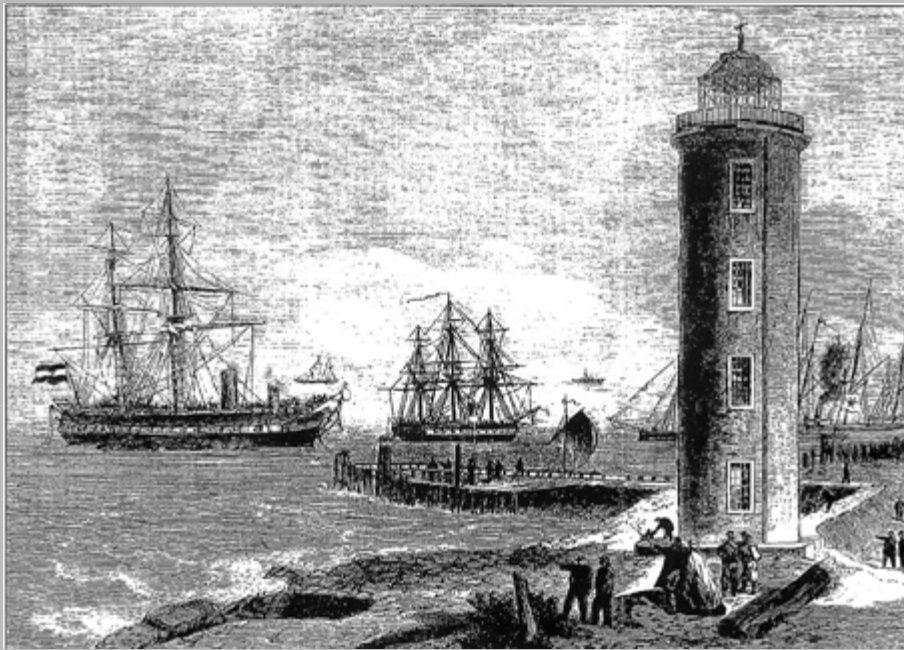
De umiddelbare reaktioner på slaget

Isoleret set var træfningen ved Helgoland en dansk sejr. Den engelske tradition for søslag er, at den, der beholder slagpladsen, også er sejrherren, og den, der trækker sig tilbage, er taberen. I dette tilfælde betyder det, at den østrigsk-preussiske eskadre, der måtte trække sig tilbage med de største tab, også er taberen. Den danske flåde indtog ikke efter våbenhvilen en ny position ved Hamborg, men perspektivet for den danske flåde var forandret, da den var blevet beordret til at indstille blokaden efter våbenhvilen ved Londonkonferencen. Tabet af Jylland og forsvaret af øerne vejede tungere end en blokade af de tyske Nordsøhavne. McClintock undrede sig over, at danskerne ikke forfulgte fjenden ind på engelsk territorialfarvand, men netop omkring dette tidspunkt, hvor Den amerikanske Borgerkrig og Alabama-sagen^[43] fandt sted, debatteredes det, hvad neutralitet og territorialfarvand betød. Det ville formentlig have ført til diplomatiske forviklinger med England, som Helgoland hørte under, hvis danskerne havde forfulgt østrigerne. Diplomatiske forviklinger som danskerne ikke ønskede på grund af Londonkonferencen.

I de preussiske flådeannaler er begivenhederne i 1864 de første søkrigs-begivenheder, som den senere store tyske flåde kom ud for. Det forhindrede ikke, at de tyske aviser og den preussiske kongemagt så på flådens indsats både i Østersøen og i Nordsøen med meget farvede briller. De samtidige kilder, aviser og officielle indberetninger, bedømmer de preussiske skibes indsats både i slaget ved Rügen og i Nordsøen overordentlig positivt. De deltagende officerer tildeles ordner og forfremmes, men afgørende resultater med baggrund i den preussiske flåde er der ikke tale om.

Den tyske generalstab^[44] bedømmer Helgolandslaget som uafgjort. Årsagen er den iver, som østrigerne viste i slaget, og den angivelige danske overlegenhed. I Tyskland ser man bort fra den omstændighed, at den danske tilbagetrækning var beordret af politiske årsager. De nyeste værker ser slaget som en tysk (men egentlig ikke østrigsk) sejr.

Hvordan reagerede man i Østrig på slaget? Tegetthoff havde bedre adgang til telegrafstationer end danskerne, og allerede klokken 21.00 den niende maj telegraferede han en beretning til Wien om træfningen ved Helgoland. Han ankrede op i Cuxhaven den 10. maj klokken 4.00 om morgenen og modtog samme dag en udnævnelse fra kejser Franz Joseph I til kontreadmiral.

Fregatterne Schwarzenberg og Radetzky i Cuxhaven den 10. maj 1864

Allerede på ankomstdagen besøgte befolkningen fra Hamborg og omegn *Schwarzenberg*.^[45] En ung mand, Dr. Erich von Lehe, fortæller mange år senere begejstret om et besøg om bord den 10. maj. Hans far tog ham med, efter at man havde hørt om sejren til søs. Om eftermiddagen blev der tilladt besøg om bord på skibene, som Erich von Lehe på afstand kun på grund af den manglende mast på *Schwarzenberg* kunne se havde været i kamp. Om bord på fregatten kunne han tydeligt se den skade, som de danske kanoner havde forvoldt. De besøgende fik kun adgang til dækket og fik kun lejlighed til at tale med en tysktalende underofficer, da "alle andre fra mandskabet enten var italienere eller fra Dalmatien."^[46] Han beskriver levende de skader, den kappede mast, det ødelagte skyts, og sporene efter brand og blod, som han kunne se på skibet. Han talte med de letsårede, som gerne ville modtage cigarer. De døde fik man dog ikke lov til at se, men han deltog tre dage senere i begravelsen af de faldne i Ritzebüttel. Således viste begge eskadrer deres beskydte skibe frem lige efter slaget.

De nordtyske og østrigske aviser omtalte slaget detaljeret i de næste dage. Men nogen objektiv viden kan ikke tilføjes ad denne vej. Det er mest rygter om skader og forhold om bord i skibene. Ifølge de første avisomtaler skulle et af de danske skibe have et stort hul i siden og være blevet bugseret synkende væk. Ligeledes blev *Aurora* klandret for at have afskåret *Schwarzenberg* fra de andre skibe for at hjælpe danskerne. Tegetthoff svarede dog på denne påstand, at han ikke på noget tidspunkt havde følt sig generet af *Auroras* bevægelser.

Tonen i Tegetthoff's egne indberetninger har en noget anden karakter end den, der kommer til udtryk i pressen. I samtlige indberetninger, især den mest udførlige fra den 10. maj^[47] omtaler han hele fægtningen og de skader, de østrigske skibe led. Han redegør meget nøgternt for, at den

første salve fra de danske skibe, der ramte *Schwarzenberg*, gjorde en hel kanonbesætning ukampdygtig. Han skildrer ligeledes, hvordan der to gange udbrød ild om bord på skibene. Første gang i skibssiden, hvor den hurtigt blev slukket, anden gang ved nedgangen til forreste krudtmagasin. Den blev med besvær slukket. Den sidste og fatale brand udbrød i formærsejlet, hvor Tegetthoff ikke havde mulighed for at slukke ilden, fordi brandmateriellet var skudt i stykker. Han er meget nøgtern i sin beskrivelse af slaget, men i den dagsbefaling, som han dagen efter udsendte i Cuxhaven, er han ikke helt så ydmyg. Han takker først sine besætninger for udvist tapperhed og mod og fortsætter så: ”Jeg nærer den forvisning, at sejren ville have været vor, hvis ikke et for os ulykkeligt skud havde sat ild i fregatten ”Schwarzenbergs” fokkemast og derved tvunget os til at afbryde fægtningen. Jeg har også det håb, at krigslykken vil være os gunstigere en anden gang, og at der da ikke skal ramme os noget uheld, mod hvilket selv ikke det mest prøvede mod og den mest opofrende tapperhed er i stand til at opnå et gunstigt resultat.”[\[48\]](#)

Bedømmelse af slaget i Østrig

Den ældre tradition

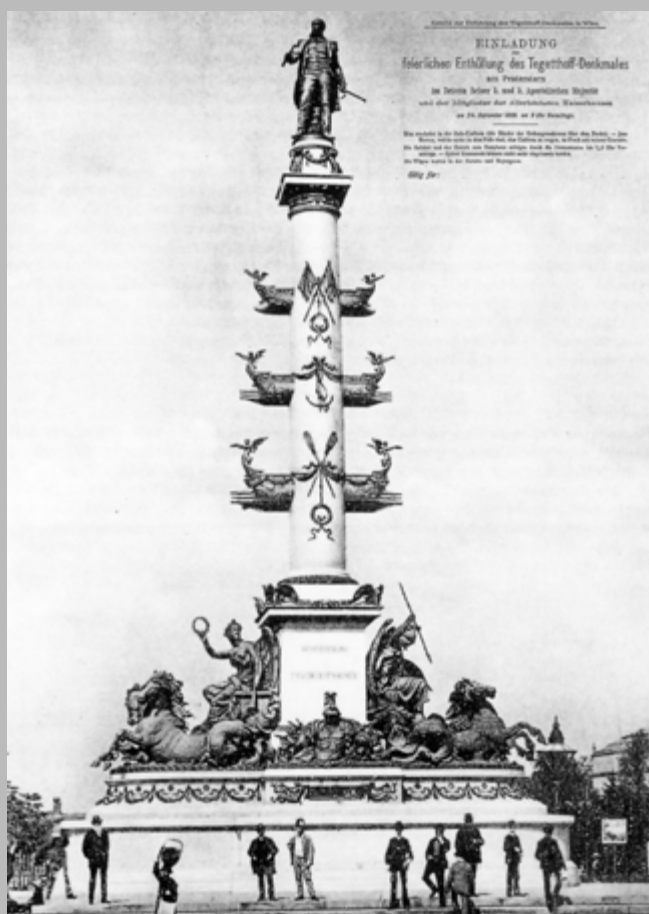
Egentlig var det skæbnens ironi, at den østrigske og danske flåde skulle udkæmpe et slag i Nordsøen. Den østrigske flåde var opbygget med hjælp af danske håndværkere, konstruktører og ikke mindst Admiral Dahlerup, der efter 1851 ofte opholdt sig i Triest som konsulent. Således var det en dansk konstruktør, som havde ansvaret for *Schwarzenbergs* konstruktion. I 1864 hed førstemanden på skibet Jens Jensen, og han havde ifølge Carl Paschen[\[49\]](#) meget svært ved at forson sig med at skulle i kamp med sit gamle fædreland.

Også Dahlerup, som opholdt sig i Triest, havde meget svært ved at se de to flåder som fjender. Østrigerne havde takt nok til at holde den gamle admiral borte fra forberedelserne til flådeafdelingens afsendelse til Nordsøen. Den danske tradition, som er repræsenteret i Dahlerups nekrolog i Tidsskrift for Søvesen, beretter om et møde ved hjemkomsten mellem Tegetthoff og den gamle admiral. Denne kunne ikke skjule sin glæde over det østrigske nederlag, hvortil Tegetthoff kommenterede: ”Næste gang håber jeg at kunne gøre det bedre.”[\[50\]](#)

Denne mening om Helgolandslaget ses også hos de søofficerer, der gjorde tjeneste i den østrigske flåde, og som enten har deltaget i slaget eller i den senere ankommande flådeafdeling. De skriver, at man gennemførte en helt modig kamp, men at man måtte trække sig tilbage for den danske flåde. Således anføres det i Max von Sternecks erindringer[\[51\]](#) ”nach dem höchst ehrenvoll bestandenen Gefecht bei Helgoland...”[\[52\]](#) Ferdinand Attlmayer, som skrev en studie over søslaget ved Lissa i 1906, taler heller ikke om en sejr ved Helgoland, men ”Die kaiserliche Marine hatte zwar im dänischen Kriege bewiesen, dass sie trotz der unmilitärisch zugeschnittenen Rösche von echt militärischem Geiste beseelt sei; der Kanonendonner von Helgoland rollt über das Marchfeld,[\[53\]](#) er widerhallte an den Felsgestaden der Adria.“[\[54\]](#)

Heller ikke de to monumenter, som samtiden rejste over Tegetthof, fremstiller Helgoland som en østrigsk sejr. Det ældste mindesmærke blev opstillet i Pola 1877.^[55] Det blev nedtaget, da Italien efter første verdenskrig fik tildelt Istrien, og i 1935 opstillet i Graz, hvor Tegetthoff ligger begravet på St. Leonhards-kirkegården. Mindesmærket bærer foruden en meget markant statue i helfigur af Tegetthoff følgende indskrift: "Dem Vizeadmiral Wilhelm v. Tegetthoff Kaiser Franz Josef I. tapfer kämpfend bei Helgoland, glorreich siegend bei Lissa. Erwarb er unsterblichen Ruhm sich und Österreichs Seemacht." Her er der ikke tale om at påstå, at slaget er en sejr.

Teksten på monumentet ved Prateren i Wien, som blev indviet i 1886, er mere kortfattet^[56]. På den 20 meter høje søjle med Tegetthoffs statue er der på den ene side kun to bronzetavler med indskrifterne: Wilhelm von Tegetthoff og Lissa 20. juli 1866. På den anden side er der ligeledes to tavler, den ene med indskriften: "Dem heldenmütigen Sieger seine dankbaren Mitbürger 1866." Tavlen nedenunder bærer kun indskriften "Helgoland 9. Mai 1864." Den sidste placering af Helgolandslaget kunne misforstås. Det ser ud, som om Tegetthoff sejrede begge steder.

Mindesmærke over admiral Tegetthoff på Prateren i Wien

Denne opfattelse af østrigsk anerkendelse af den danske sejr styrkes af den østrigske flådes holdning til Eduard Suenson. I 1865 var den 60-årige Suenson på togt med *Niels Juel* til Middelhavet. Ved Korfu traf han den 38-årige modstander Wilhelm Tegetthoff, der utrætteligt viste sin ældre kollega og modstander ærbødig respekt.^[57] Hele enogtyve år senere, i 1886, besøgte den østrigske korvet *Donau* København. Chefen for skibet havde udtrykkelig ordre til at aflægge besøg hos "sejrherreren fra Helgoland". Men Suenson var på det tidspunkt for svag til at modtage den østrigske delegation.^[58]

Mindesmærke over viceadmiral Eduard Suenson på hjørnet af Store Kongensgade og Suensonsgade i København

Således er den gamle tradition, at østrigerne kunne være tilfredse med Helgolandslaget, man havde vist en overordentlig kampvilje, og flåden havde på denne måde bevist, at den var i stand til at bruge materiellet i praksis.

Siden 1980 er der udkommet tre bøger, der hver på sin måde behandler Helgolandslaget. Der er

tale om H.H. Sokols *Des Kaisers Seemacht 1848-1914*, Wien 1980, Klaus Müllers *Tegetthoffs Marsch in die Nordsee 1864*, Wien 1991 og Georg Pawliks *Tegetthoff und das Seegefecht vor Helgoland 9. Mai 1864*, Wien 2000.

Fælles for de tre fremstillinger er, at man ser fuldstændig bort fra de politiske omstændigheder omkring Londonkonferencen og den indgåede våbenhvile. Sokol konkluderer efter at have givet en kort gennemgang af slaget følgende: "Als der junge Tag über die deutschen Häfen in der Nordsee aufging, war die Elbmündung wie in die Nordsee wieder frei, denn die Dänen hatten sich aus ihr in die heimische Gewässer zurückgezogen. Österreicher hatten dafür gekämpft und geblutet."^[59] Hans vurdering af slaget kom til at danne skole. Det var ingen entydig sejr for danskerne, de havde ikke forfulgt østrigerne ind på engelsk territorialfarvand, og de havde forladt slagpladsen. Den østrigske flåde kunne alene takkes for, at danskerne havde hævet blokaden. Især fremhæves Tegetthoff som helten, der fremtvang det gode resultat. Bogen omtaler også de østrigske aviser, der i første omgang ikke så kampen som en sejr, snarere med stor foragt som et stort nederlag, idet de dog meget hurtigt ændrede standpunkt, efter at kejseren havde tildelt Tegetthoff dels kontreadmiralsrangen og dels jernkrone-ordenen.

Klaus Müller er noget mere ambivalent. Han nævner den danske og engelske opfattelse af slaget. Han påstår, at østrigerne havde en underlegenhed med hensyn til artilleri.^[60] Men han glemmer, at antallet af kanoner, som kunne skyde (i bredsiden) kun var to kanoner mere på den danske side, og målt på vægten af projektiler var en østrigsk bredside på 1504 kg mod en dansk på 1251 kg. Han medgiver, at østrigerne har de største tab, men kalder slaget for uafgjort. Han mener, at danskerne lod sig skræmme bort af den østrigske hovedstyrke, som nærmede sig krigsskuepladsen.

Georg Pawlik konkluderer først, at de danske skibe vandt overlegenhed, fordi de blev bedre ført og havde en anden ledelse end de østrigske skibe, men han forfalder også til spekulationer om, hvad danskerne og østrigerne ville have kunnet gøre, hvis begivenhederne havde udviklet sig anderledes. Han spekulerer over, at danskernes to fregatter kunne have indesluttet østrigerne ved Helgoland, og Heimdal så kunne have gennemført en ødelæggende blokade mod de tyske handelsskibe. Men han anerkender dog, at Suenson om aftenen den niende maj blev kaldt hjem til Købehavn, samt at slaget ikke fik den store strategiske betydning, selv om diskussionerne om sejrherrolleren stadig går videre. Han siger, at slaget fandt sted ganske kort før udløbet af våbenhvilen, et faktum, som han bruger til at fastslå, at havde skibene mødt hinanden tre dage efter, så var 69 unge mænd ikke blevet dræbt, og familier på begge sider var blevet sparet for sorgen over at miste dem.

Den nye tradition betyder for så vidt en revision af den tidligere opfattelse af Helgolandslaget. Der havde godt nok før været antydninger om, at Helgolandslaget skulle revalueres, men hvilken rolle skulle denne ændrede opfattelse af den østrigske flåde spille i et Østrig, som siden 1919 ikke har haft adgang til havet?

Oliemaleri af N.C.F. Dahl: Søslaget ved Helgoland 1864

Helgolandslaget i den østrigske flådehistorie

Den østrigske flådes officielle historie^[61] er udgivet på meget forskellige tidspunkter og på tidspunkter i Østrigs historie, hvor samfundsopfattelsen og styret var meget forskellige. Den ældste studie af Jerolim Freiherr Benko von Boinik er udgivet i 1884. Den omfatter kun flådens forhold omkring 1848-49, men sigtet med bogen er klart nok. I forordet angiver forfatteren hvilke intentioner han har med værket. Ikke overraskende roser han staten i skikkelse af kejser Franz Josef I som den, der med overlegent overblik så udviklingsmulighederne for flåden efter 1848/49 og støttede udviklingen, således at flåden blev stor nok til at operere i Nordsøen (Helgoland) og udkæmpe søslaget ved Lissa. For marinehistorikeren ved slutningen af 1800-tallet var marinens udvikling vigtigst.

Beretningen om flåden 1802-14 udkom i 1942, skrevet af admiral Arthur von Khuepach. I forordet til værket betoner han den rolle, den kejserlige krigsmarines omdømme skulle have i det nye stortyske rige. Historien om krigsmarinens bedrifter skulle tjene som forbillede og styrke den fælles tyske identitet. Tilladelsen til at skrive bogen blev givet i 1938 ret kort tid efter Anschluss.^[62]

Udsagnet må siges at være tidstypisk. Det tidligere Østrig skulle integreres som del af det tyske rige, og Tyskland skulle mindes om de østrigske krigsbedrifter. Formålet var, at alle tyskere skulle føle sig som en enhed, selv om der ikke havde været nogen statslig enhed. Denne politik omfattede også tyskere andre steder i det tidligere østrigske monarki. På grund af anden verdenskrig stoppede udgivelsen af værket.

Efter krigen varede det meget længe, før fortsættelsen udkom. I 1966 kom så bindet om flådens historie 1814-1847 skrevet af Arthur von Khuepach og Heinrich von Bayer. Denne gang var der ikke et totalitært styre i Østrig, men tværtimod en demokratisk stat med samme geografiske udstrækning som i 1919. Fra 1919 til 1938 formåede den ikke at samle landet til et samfund. I dette bind er det erklærede formål at genopdage og renyndre en påstået østrigsk tradition, som af habsburgerne skulle være blevet gjort til et fast holdepunkt for Mellemeuropa. Sigtet er mellem linierne at give et forbillede for det moderne og demokratiske Østrig. Men man kommer ikke nærmere ind på, hvad denne tradition går ud på. Revisionen af begivenhederne i 1864 skal ses i denne sammenhæng.

Spørgsmålet er om denne påståede habsburgske tradition kan tjene som forbillede for det moderne demokratiske Østrig. I betragtning af at Østrig næppe vil få en flåde igen, er det et udmærket udgangspunkt at samle befolkningen om, selv om relevansen i en moderne politisk sammenhæng er meget vanskelig at se.

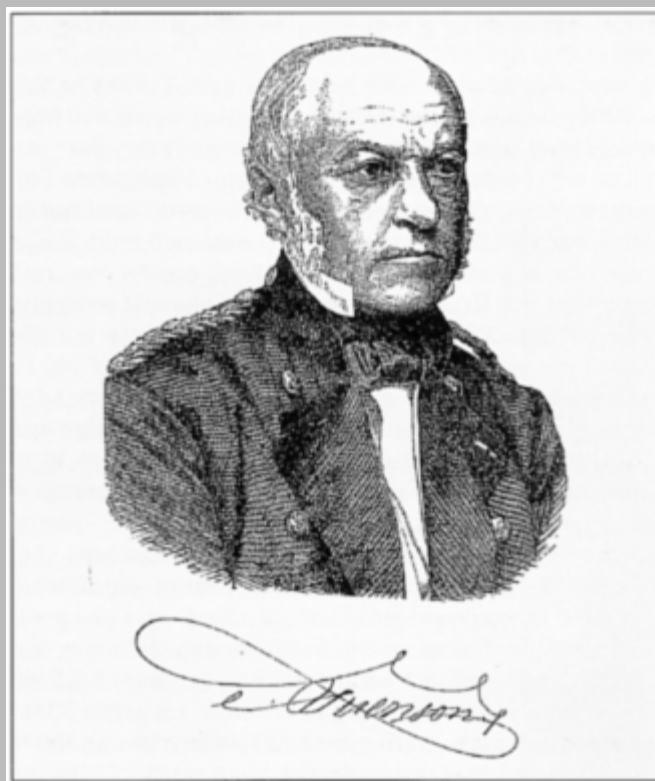
En sejr har mange fædre

Helgolandslaget anses af begge parter for en sejr, idet man holder sig til præsident Kennedys ord fra Svinebugtsaffæren 1960: "en sejr har mange fædre, men nederlaget er forældreløst!" Det er egentlig et godt udgangspunkt for dansk-østrigsk samarbejde!

Litteraturliste

- Aichelburg, Wladimir.: *K.u.K. Dampschiffe. Kriegs-Handels-und Passagierschiffe in alten Photographien*. Wien 1996.
- Attlmayr, Ferdinand Ritter von: *Der Krieg Öesterreichs in der Adria im Jahre 1866*. Pola 1896.
- Baumgartner, Lothar / Sieche, Erwin: *Die Schiffe der K.K. Kriegsmarine im Bild 1848-1895*. Wien 1999.
- Boinik, Jerolim Freiherr Benko von: *Geschichte der KK.. Kriegsmarine 1848-49*. Wien 1942.
- Dockum, C. van: *Livserindringer*. Kbh. 1893.
- Feldthusen, P. A. / Jeppesen, Alfr.: *Fregatten Jylland i Krig og Fred*. København 1944.
- Generalstab: *Der Deutsch-Dänische Krieg 1864*. 2 bind, Berlin 1886/87.
- Harvie, Ian: "HMS Aurora og slaget ved Helgoland (1864)" in: *Fregatten Jylland* 16. årg. nr. 2, 2002, Ebeltoft.
- Khuepach, Arthur von: *Geschichte der k.u.k. Kriegsmarine 1814- 47*. Graz 1966.
- Khuepach, Arthur von, et al: *Geschichte der K.K.. Kriegsmarine II. 1802-14*. Wien 1942.
- Lütken, O.: *Nordsø-Eskadren og Kampen ved Helgoland*. København 1884.
- Lütken, O.: *Søkrigsbegivenhederne i 1864*. København 1896.
- Müller, Klaus: *Tegethoffs Marsch in die Nordsee*. Wien 1991.
- Nekrolog over Dahlerup in: *Tidsskrift for Søvæsen. Ny Række VII* 1872 s. 477-504.
- Paschen, Carl: *Aus der Werdezeit zweier Marinen*. Berlin 1908.
- Pawlik, Georg: *Tegetthoff und das Seegefecht vor Helgoland 9.Mai 1864*. Wien 2000.
- Skovmand, Roar: *Folkestyrets Fødsel* (Politikens Danmarkshistorie bd. 11). København 1964.

Sokol, Hans Hugo: *Des Kaisers Seemacht 1848 bis 1914*. 3 bind. Wien 1980.
Sterneck, Max von: *Erinnerungen aus den Jahren 1847-1897*. Wien 1901.

Eskadrechef Eduard Suenson

Noter

[1] Wilhelm von Tegetthoff født 1827 i Maribor. Blev i 1840 marinekadet i Venedig og deltog i 1849 i blokaden af Venedig. Blev linieskibsløjtnant i 1852 og i 1861 linieskibskaptajn. Han blev udnævnt til kontreadmiral efter Helgolandslaget i en alder af 36 år. Efter slaget ved Lissa 1866 blev han udnævnt til viceadmiral. Derefter chef for marinesektionen i krigsministeriet. Døde i Wien 1871.

[2] Det tyske Forbund. Dannet 1815 af Wiener Kongressen som efterfølger af det tyske kejserrige. Medlemmerne var udover de tyske fyrster og frie tyske byer også den britiske konge (for Hannover), den danske konge (for Holsten og Lauenburg) og den hollandske konge (for Luxemburg og Limburg). Sædet for forbundsforsamlingen var Frankfurt. Den ingen betydende resultater.

[3] Otto von Bismarck (1815-98), tysk statsmand af gammel brandenburgsk adels- og embedsmandsslægt. Var 1847 medlem af Preussens Landdag, gesandt 1851-59 i Frankfurt og i St. Petersburg 1859-62. Blev i 1862 preussisk ministerpræsident og udenrigsminister.

[4] Interesserede i Bismarcks foreningspolitik over for det splittede Tyskland henvises til almindelige fremstillinger derom, især hans *Gedanken und Erinnerungen* 4. bind, som udkom 1898-1901.

[5] Skovmand, Roar: *Folkestyrets Fødsel*, s. 484

[6] Bredside: kanonerne er placerede langs siden af skibet i et eller flere lag. Linieskibe havde normalt tre lag

kanoner, dvs. to lukkede ”batteridæk”, fregatterne havde kanonerne placerede dels på dækket og dels i et lukket batteridæk, medens korvetter kun havde kanoner på dækket. Skibstyperne var i brug fra 1600-tallet og indtil 1850-70.

[7] O. Lütken: *Nordese-Eskadren og Kampen ved Helgoland*, s. 6-23, P.A. Feldthusen og Alfr. Jeppesen: *Fregatten Jylland i Krig og Fred*, s. 11-35.

[8] O. Lütken: *Nordese-Eskadren og Kampen ved Helgoland* s. 123-128; Generalstab *Der Deutsch-dänische Krieg*, s. 459-468.

[9] Eduard von Jachmann (1822-1887) senere øverstkommanderende for den preussiske flåde.

[10] Georg Pawlik: *Tegetthoff und das Seegefecht vor Helgoland 9.Mai 1864*, s. 16.

[11] Hans Birch Dahlerup (1790-1872). Søofficersuddannelse 1801-1806. Deltog i krigen mod England 1807-14 dels i Norge og dels i Danmark. Blev taget til fange tre gange under krigshandlinger. Derefter lærer ved Søkadetakademiet, kaptajn i handelsflåden, samt adskillige lange togter med orlogsskibe, bl.a. hentede han billedhuggeren Thorvaldsen hjem fra Rom i 1838. I 1849-51 viceadmiral over den østrigske flåde, som bl.a. blokerede Venedig. Atter tilbage i Danmark 1851, men med hyppige ophold i Østrig. 1861-65 konsulent ved den østrigske flåde. Fra 1865 til 1872 pensionist i Danmark.

[12] Ferdinand Max (kejser Maximilian) 1832-67, yngre broder til kejser Franz Josef. Gift med Charlotte af Belgien. 1857-59 guvernør i Lombardiet. Øverstkommanderende for den østrigske flåde. Han blev i 1864 udråbt til kejser af Mexico med fransk støtte. Da franskmændene trak deres støtte og især deres tropper tilbage, faldt det mexicanske kejserrige sammen, og Maximilian blev henrettet.

[13] Sir Horatio Nelson 1758-1805. Engelsk admiral berømt for slagene Aboukir 1798, København 1801 og Trafalgar 1805.

[14] O. Lütken: *Nordese-Eskadren og Kampen ved Helgoland* s. 8.

[15] En primitiv form for kodetelegram.

[16] O. Lütken: *Nordese-Eskadren og Kampen ved Helgoland* s. 13.

[17] Eduard Suenson (1805-1887). Dansk admiral. Blev i 1823 sekondløjtnant, premierløjtnant 1831 og kaptajnløjtnant 1841. Viceadmiral 1880. Deltog i slaget ved Navarino 1827 og i Algiers erobring i 1830 som tjenestegørende i den franske flåde. Var chef for kanonbåden Hekla, der i 1850 skød oprørskanonbåden v. der Tann i brand. Øverstkommanderende i slaget ved Helgoland 1864.

[18] Klaus Müller: *Tegetthoffs Marsch in die Nordsee*, s. 73.

[19] Bernhard Freiherr von Wuellersdorf-Urbair født 1816 i Triest. Trådte ind i den østrigske marine i 1833 og var øverstkommanderende ved den østrigske nordsøeskadre. Handelsminister 1865-67. Død 1883.

[20] Klaus Müller: *Tegetthoffs Marsch in die Nordsee*, s. 76.

[21] Sir Leopold McClintock (1819-1907) Anset engelsk søofficer, som deltog i forskellige opdagelsesrejser til Nordcanada for at finde nordøstplassen. Han deltog i Franklin-ekspeditionen 1850-51, Sir Edward Belchers ekspeditionen 1852-54 og en eftersøgningsekspedition 1857-59 efter Franklin. Han blev pensioneret som admiral fra den engelske flåde i 1884.

[22] Klaus Müller: *Tegetthoffs Marsch in die Nordsee*, s. 77.

[23] Carl Paschen: *Aus der Werdezeit zweier Marinen*, s. 79.

[24] Her er skildringen baseret på P. A. Feldthusen og Alfr. Jeppesen: *Fregatten Jylland i Krig og Fred 1944* med supplement fra østrigske beretninger.

[25] Krigsskibene var udrustet på samme måde som i Napoleonstiden. Kanonerne stod langskibs og ikke i siden, derfor kunne kun halvdelen bruges mod fjenden under normale søslag. Østrigernes skibe var udstyret med få svingbare kanoner, som kunne drejes til begge sider, -og som kunne lades bagfra. Derfor var tallet lidt større end halvdelen.

[26] Kaptajnløjtnant Hammer kommanderede fantasirigt det danske forsvar af vadehavsoerne indtil afslutningen af krigen, hvor han måtte overgive sig.

[27] Der er nogle uoverensstemmelser mellem de forskellige tids- og måleangivelser i de østrigske og danske kilder. Således ser danskerne den østrigske flåde en time før, den østrigske ser den danske.

[28] Der er nogen uoverensstemmelser mellem de forskellige tids- og måleangivelser i de østrigske og danske kilder. Således ser danskerne den østrigske flåde en time før den østrigske ser den danske.

[29] De østrigske kilder anfører, at granaten traf *Niels Juel* og bortsød et ben hos en dansk kadet, men danske kilder siger, at granaten blot landede i vandet mellem flåderne.

[30] Carl Paschen: *Aus der Werdezeit zweier Marinen* s. 82.

- [31] O. Lütken: *Nordese-Eskadren og Kampen ved Helgoland*, s. 101.
- [32] Pawlik eller Müller.
- [33] O. Lütken: *Nordese-Eskadren og Kampen ved Helgoland*, s. 154-157.
- [34] Helgoland var engelsk, den blev overtaget af England fra Danmark i 1814. I 1890 blev øen byttet bort mod tyske besiddelser i Afrika.
- [35] Ian Harvie: *HMS Aurora og slaget ved Helgoland (1864)*, s. 9
- [36] O. Lütken: *Nordese-Eskadren og Kampen ved Helgoland*, s. 109.
- [37] Ian Harvie: *HMS Aurora og slaget ved Helgoland (1864)*, s. 13.
- [38] Ian Harvie, *HMS Aurora og slaget ved Helgoland (1864)*, s. 12.
- [39] O. Lütken: *Nordese-Eskadren og Kampen ved Helgoland*, s. 122. Klokken "omtrent tre på hundevagten".
- [40] O. Lütken: *Nordese-Eskadren og Kampen ved Helgoland*, s. 123-24.
- [41] Carl Edvard van Dockum (1804-93) blev søofficer i 1821. Fra 1824 til 1829 var han i fransk tjeneste, hvor han deltog i den franske befrielseskrig 1827-29. Han blev i 1848 kongevalgt medlem af den grundlovgivende rigsforsamling. I perioden fra 1850 til 1852 marineminister og medlem af Folketinget i årene 1857-60. Igen marineminister fra 1866-67. I 1867 blev han udnævnt til admiral. Afsked 1874.
- [42] C. van Dockum: *Livserindringer*. Kbh. 1893 s. 313-14. Admiralen har sine favoritter og uvenner, i dette tilfælde havde han det held, at både Holm og Lund døde kort tid efter slaget. Van Dockum kunne ikke lide marineministeren.
- [43] I 1862-63 krævede den nordamerikanske regering skadeserstatning af den engelske regering, fordi man havde tilladt et krigsskib fra Sydstaterne at blive udrustet på et engelsk værft. Skibet gjorde stor skade på Nordstaternes handelsskibe på Atlanterhavet. *Alabama* blev sænket d. 19. juni 1864 ud for Cherbourg. England blev i 1872 idømt en skadeserstatning på \$ 15,5 mio.
- [44] Generalstab: *Der Deutsch-Dänische Krieg*, bind 2, s. 459.
- [45] Beretningen findes på mikrofilm i Rigsarkivet (Danica III) ligesom den østrigske eskadres indberetninger fra hele kampagnen, beretningen findes også hos Müller: *Tegetthoffs Marsch in die Nordsee* s. 90ff.
- [46] Klaus Müller: *Tegetthoffs Marsch in die Nordsee*, s. 97.
- [47] O. Lütken: *Nordese-Eskadren og Kampen ved Helgoland* s. 115.
- [48] O. Lütken: *Nordese-Eskadren og Kampen ved Helgoland* S.121-22.
At branden på *Schwarzenberg* irriterede den østrigske flåde kan ses af det ændrede reglement før træfninger, hvor træskibe med rigning fik ordre om at væde sejlene før en træfning.
- [49] Carl Paschen: *Aus der Werdezeit zweier Marinen* s. 74.
- [50] Nekrolog over Dahlerup, s. 496
- [51] Admiral Max Freiherr von Sterneck (14/2 1829-5/12 1897), østrigsk søofficer, deltog som underofficer ved Venedigs blokade 1849. Deltog i von Wuellersdorff's eskadre i Nordsøen 1864. Han var Tegetthoffs flagkaptajn i søslaget ved Lissa 1866 og døde som marinekommandant.
- [52] Max von Sterneck: *Erinnerungen aus den Jahren 1847-1897*, s. 136
- [53] Marchfeld: En slette i Østrig, kendt for to slag: i 1260 erobrede kong Ottokar von Böhmen landet Steiermark fra Ungarn, i 1278 faldt samme konge i slaget mod Rudolf von Habsburg.
- [54] Ferdinand von Attlmayr: *Der Krieg Österreichs in der Adria im Jahre 1866*, s. 9
- [55] Georg Pawlik: *Tegetthoff und das Seegefecht vor Helgoland 9.Mai 1864*, s. 110.
- [56] Georg Pawlik: *Tegetthoff und das Seegefecht vor Helgoland 9.Mai 1864*, s. 105.
- [57] P. A. Feldthusen og Alfr. Jeppesen: *Fregatten Jylland i Krig og Fred*, s. 65; Georg Pawlik: *Tegetthoff und das Seegefecht vor Helgoland 9. Mai 1864* s. 104.
- [58] P.A. Feldthusen og Alfr. Jeppesen: *Fregatten Jylland i Krig og Fred*, s. 65.
- [59] Hans Hugo Sokol: *Des Kaisers Seemacht 1848 bis 1914*, s. 69.
- [60] Klaus Müller: *Tegetthoffs Marsch in die Nordsee* s. 103.
- [61] Arthur von Khuepach: *Geschichte der K.K. Kriegsmarine*, 2. bind; Arthur von Khuepach et al.: *Geschichte der K.K. Kriegsmarine 1814-47*; Jerolim Benko von Boinik: *Geschichte der K.K. Kriegsmarine 1848-1849*.
- [62] Anschluss: Hitlers indlemmelse af sit fædreland Østrig i Det stortyske Rige 1938, hvor han forsøgte at gøre det tysktalende Østrig til en integreret del af den tyske tradition.

Opdateret den 13. juli 2004 af George Doherty: doherty@ruc.dk